

KÖNYVSZEMLE

Simoncsics Péter

Paradigmaváltás légüres térben

Tinta Könyvkiadó:
Budapest, 2005. 120 p.

Lehetséges-e, hogy egy tudományterületen jelentős, paradigmaváltónak nevezhető művek jelennek meg, és a szakmai közvélemény tudomásul sem veszi vagy pedig nem fogadja jelentőségükhöz méltó módon őket?

Simoncsics Péter egyértelműen igennel válaszol a kérdésre, Karácsony Sándor és Lotz János egy-egy könyve, valamint Laziczius Gyula két műve kapcsán szemléltetve, hogy miképpen lehetséges ez.

A nyelvhez való viszonyukban, kérdésfelvetésükben, a problémák megoldásában eredetiséget mutató újszerű grammatikák sorában elsőként Karácsony Sándornak *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon* című, 1938-ban megjelent művét mutatja be a szerző. Karácsony Sándor nyelvszemléletére jellemző, hogy a nyelvet nem a saussure-i értelemben képzelel el, az „esetleges” körülményektől megtisztított, beszélő és hallgató nélkül értelmezett jelrendszerként, hanem társas viszonyokba ágyazottan, mentális folyamatok kontextusában. Ilyen értelemben Karácsony Sándor nyelvtana szemléletmódjában a szociolingvisztika, a pszicholingvisztika vagy a kognitív nyelvészet előzményének tekinthető. Simoncsics Péter Karácsony Sándor nyelvtanának meghatározó vonásait, terminusait jellemezve arra a következtetésre jut, hogy „e nagyszabású vállalkozás korában újszerű szemléletével, mely kedvezőbb körülmények között talán megújíthatta volna a magyar nyelvtani kutatást, hatástalan maradt a nyelvtudomány hazai fejlődésére” (p. 20).

A másik bemutatott „rendhagyó” grammatika Lotz Jánosnak *Das ungarische Sprachsystem* című munkája. Az 1939-ben

Stockholmban megjelent, német nyelven írott magyar nyelvtan a „forma” és „jelentés” kettősségében láttatja nyelvünket. Ez a Lotz minősítése szerint szintetikus nyelvleírás a szóból kiindulva és a mondatig haladva elemzi a magyar nyelv szerkezeti sajátosságait. Lotz munkájában a jelentéstani rész az, ami a legtöbb eredeti, újszerű felismerést tartalmazza. Simoncsics Péter az újszerű és rendhagyó dolgok iránti fogékonyságával részletesen elemzi Lotz János szemantikai alapú rendszer-építését. Ez a rendszer az alapvető jelentéstani kategóriák és a szófajok összefüggése alapján írja le a nyelvet. Lotz szemantikai alapon hét fő jelentéstani kategóriát különböztet meg: 1. dolog, 2. tulajdonság és szám, 3. tartam, 4. körülmény, 5. érvény, 6. összekapcsolás, 7. spontaneitás. Ezeknek a szemantikai osztályoknak megfelelő szófajok: 1. főnév, 2. melléknév, illetve számnév, 3. ige, 4. határozószó, 5. ítéleshatózó, 6. igekezdő, 7. indulatszó. Összetett kategóriaként jelenik meg ebben a megközelítésben a főnévi igenév, amelyben a tartam és a dolog kategóriája egyesül, a melléknévi igenév, a tartam és tulajdonság együttese, valamint a határozói igenév, amely jelentésében a tartam és a körülmény kategóriáját ötvözi. Lotz János újszerű kategorizálási kísérletének összetettségét jelzi, hogy a hét főfogalom mellett nyolc következményfogalmat is megkülönböztet (szám, birtok, személy, fok, tartam módja, idő, tárgyhatározottság, ítéletviszony). Jogosan állapítja meg ezek alapján Simoncsics Péter, hogy Lotz grammatikájának alapvető kategóriái a tér és az idő, és ezért nyelvszemléletében meghatározó szempont az időbeliség és az időn kívüliség. Így lesz az ige időbeli jelentéskategóriát jelölő szófaj, a főnév, melléknév, számnév és határozószó pedig időn kívüli nyelvi egység (az igevelek ilyen szempontból átmeneti kategóriát képeznek). Lotz grammatikája rendhagyó, új szemléletet megfogalmazó jellegzetessége mellett abban is hasonlít Karácsony Sándor nyelvtanára,

hogy a fogadtatás szempontjából közös sorsuk volt, ahogy maga Lotz János megállapította: „Magyarországon a könyvnek semmiféle visszhangja nem volt” (p. 21).

Karácsony Sándor és Lotz János közvetett – bűvópataként előbukkanó – hatását olyan személyiségek írásai, észrevételei jelzik, mint Fabricius-Kovács Ferenc, Szépe György, Vekerdi László, Kövendi Dénes, Kontra György és Szilágyi N. Sándor. A szerző ezeket az utalásokat az „Ahogy mások látták őket” című fejezetben veszi számba, és tényfeltáró következetességgel ír erről a közvetve vagy közvetlenül bevallott mester–tanítványi viszonyról.

A jelentős mellőzötteknek, illetve meg nem értetteknek ebbe a sorába illeszkedik a szerző szerint Lazicius Gyula. Simoncsics Péter Laziciusnak a harmincas években írt két műve kapcsán példázza, miként lehet jelentős tudományos műveket hosszú ideig kizárni a szakmai köztudatból. Az egyik az 1932-ben megjelent *Bevezetés a fonológiába* című tanulmány, a másik pedig az 1936-ban kiadott *A magyar nyelvjárások* című műve. Az első kapcsán a szerző Lazicius jelentőségét abban látja, hogy „az addig meglehetősen magába zárkózó, az újgrammatikus módszertől is alig érintett, a taxonomikus listázásnál leragadt pozitivisták szemléletű hazai nyelvészet számára – amelyben Simonyi Zsigmond, Schmidt József, Csűry Bálint, Mészöly Gedeon, de főként mégis Gombocz Zoltán tevékenysége képezte az üdítő kivételt – Lazicius mutatta meg (az akkor még csak az) európai nyelvészetet forradalmasító fonológia nagyszerűségét.” *A magyar nyelvjárások* című írásában Lazicius a magyar nyelv területi nyelvváltozatainak osztályozására alapként a magánhangzórendszert választja ki, és a fonémák kvantitatív oppozíciójára alapozva rajzolja meg – az ő szavaival élve – a „magyar nyelv táji képét”. Ennek a dialektológiának és nyelvészleletnek az utóéletével Simoncsics Péter a könyv több alfejezetében foglalkozik, és részletezi a fogadtatás útját az évtizedekig

tartó mellőzöttségtől az 1976-os főhajtásig és „halk bocsánatkérésig”.

A szerző külön fejezetet szentel a három tudós „paradigmaváltó” művei előzményeinek. Ezek az előzmények a három egyéniség korábbi alkotásaiban mutatkoznak meg: a 23 éves Lotz János doktori disszertációjában (*A történelmi világkép*), a 33 éves Lazicius szintén doktori értekezésében (*Bjelinszkij és Hegel*), valamint Karácsony Sándor 1933-ban megjelent *Nyugati világnézetünk felemás igában* című könyvében.

Simoncsics Péter könyvének köszönhetően nem nehéz felfedezni a közös vonásokat a három tudós portréján: a felismert igazságok következetes alkalmazásának szándékát, az eredeti gondolkodásmódot, az új elméletekre való nyitottságot, a szintetizáló képességet, és nem utolsósorban az emberséget egy olyan történelmi korban, amely – nézeteik és magatartásuk miatt – embertelenül viszonyult hozzájuk.

A könyv utolsó fejezete mesterek és tanítványok kapcsolatát írja le a három megidézett tudós emberi viszonyai alapján. Ebben a fejezetben részletesen olvashatunk Gombocz Zoltán és Lazicius Gyula viszonyáról, Lazicius és Sebestyén Géza kapcsolatáról, Karácsony Sándor hatásáról Fabricius-Kovács Ferenc gondolkodásmódjára, és megtudhatjuk, hogy Robert Austerlitz magyar fonológiáról írott magiszteri diplomamunkájának Lotz János volt a témavezetője. A tanítványoknak és mestereknek ez a szellemi rajza tovább gazdagítja azt az eszmerendszert, amelyben élve és mozogva Karácsony Sándor, Lotz János és Lazicius Gyula megalakították mai szemmel nézve is jelentős műveiket.

Simoncsics Péter könyve mindezek mellett szemérmes vallomás a nyelvről, a magyar nyelvről és általában az emberi nyelvről, amely túlnő az emberen, és „mint ahogy az atmoszféra a földet”, körülölel bennünket (p. 44).

Benő Attila